

Hász-Fehér Katalin

„Szemed, hiszem, hogy híven fölleli” – Az Arany-ábrázolások jelentéséről

Arany Jánosról életében viszonylag sok portré készült, annak ellenére, hogy az ő kijelentései és a kortársak feljegyzései egyaránt arról tanúskodnak, mennyire nehezebbre esett modellt ülni. A képek későbbi használata ugyanakkor kevés tudatosságról és ismeretről tanúskodik mind a keletkezésükre, mind a hitelességükre vonatkozóan. Irodalomtörténeti szempontból értékes kiadványokban téves feliratú, olykor kétes hitelű képek láthatók,¹ rosszul párosított arcképek kerülnek egymás mellé (például a fiatal Aranyhoz idősebb állapotot tükröző Arany Jánosné-fotó), vagy egymásra vetül egy-egy arckép és Arany irodalmi pályarajza, ahogyan azt alább, egy 1917-es retusált kép fogja példázni.

Az Aranyról készült hiteles ábrázolások rövid és hiányos felsorolása először Arany László jegyzetei között olvasható az *Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése* című, Ráth Mórnál 1888-ban meginduló sorozat első kötetében. Ezután – néhány részelemzéstől eltekintve – még két tanulmány foglalkozik bővebben a kérdéssel: Soltészné Szilárd Kató 1935-ben, Wagner István pedig 1967-ben tekintette át az Arany-képmásokat.² Tanulmányaik mind a régebbi, mind az újabb adatok fényében kiegészítésre és helyesbítésre szorulnak, azonban jelen írásunk keretében csupán az elsődleges (az Aranyról közvetlenül készült) arcképeket soroljuk fel röviden, hogy ezeknek fényében azután egyetlen montázs segítségével azt igazoljuk, az arcképeknek az illusztráción túl az egész pályát értelmező jelentőségük is lehet.

1 Pl. Arany János: *Balladák / „Őszikék”*, szerk. Kerényi Ferenc, Ikon Kiadó, Budapest, 1993. A 9. oldalon lévő kép alatt ez áll: „Arany János 50 évesen, Simonyi Antal felvételén”. A kép ezzel szemben Országh Antal 1863-as fotója alapján készült. A fotón az Arany család látható. Erről a fényképről azután Horovitz Lipót 1877-ben vagy 1887-ben (a dátum nem deríthető ki) leválasztotta Aranyt és festményt készített róla, majd a festményről különböző metszetek készültek. Ezek egyike került a *Matúra Klasszikusok* kiadásának 9. oldalára.

2 *Arany János hátrahagyott versei*, Arczképpel, Budapest, Ráth Mór, 1888 [Arany László bevezetőjével és jegyzeteivel, a kötet élén a botos-kalapos fotóval, a továbbiakban: Arany 1888]; Soltészné Szilárd Kató: *Arany János a magyar képzőművészet tükrében*, Budapesti Szemle, 1935, 236. k., 54–90. (a továbbiakban: Soltészné 1935); Wagner István: *Százhusz esztendő Arany-arca*, Korunk 26(1967)/6, 788–795. (a továbbiakban: Wagner 1967).

Az Aranyról készült rajzok, metszetek

Arany első arcképe Petőfitől származik, és ismeretes Arany négysorosra is, amit a tollrajz alá írt, célozva rá, hogy a rajzoló művész hiányosságaiban a költő képzeletének bőven van tennivalója. Az 1847 júniusában, Petőfi magyarszalonai tartózkodása idején keletkezett kép, minden hasonlósága ellenére is, inkább tekinthető baráti időtöltésnek, tréfás gesztusnak, mint művészi alkotásnak, mégis fontos információt közöl: Aranyt nem magyaros ruhában, hanem polgári öltözékben, széles kihajtott kabátban, puha galléros ingben, és talán masnira kötött nyakkendőben ábrázolja. Arany képein a továbbiakban felváltva látni a kétféle öltözetet: atillát, vagyis magyaros ruhát, és kabátot. Hogy az öltözéknek volt reprezentációs értéke, arra a Tompa Mihállyal váltott levelek világítanak rá, éppen ez idő tájt. Tompa Mihályt ugyanis Barabás Miklós ebben az évben rajzolta, s Arany az egyik elveszett levelében kérdez rá, hogy a magyaros bajuszhoz miért kabátot, miért nem atillát viselt. Tompa, úgy látszik, nem tulajdonított jelentést az öltözéknek:

„Arczképemen bajusz és kabát van; ebben semmi különöst ne keress; én szeretem hazámat[,] nemzetemet, de pusztán az atilla dolmányra nem adok semmit, azonban attól se vonakodtam volna hogy abban rajzoljon Barabás, hanem akkor épen kabát volt rajtam, leültem, s innen az egész.”³

A levéldézet – még ha Arany része elveszett is – azt sejteti, hogy Arany számára nem volt közömbös az arckép ikonográfiai felszereltsége, olyannyira, hogy a Petőfinek írott levélben is kitér rá: „*Tompa Misutól a tiéddelel együtt kaptam levelet. [...] Arczképén azért hogy bajusz van, pap, s azért hogy kabát van, magyar.*”⁴

1848 májusában azután Aranyt is lerajzolta Barabás Miklós. Ez a kép is Petőfi jóvoltából készült, aki az akkor Pesten tartózkodó Aranyt rávette, hogy portrét készíttessen magáról az *Életképek* számára. A mellkép quarto méretben készült, és Arany László leírása szerint (melyet Wagner István jelöletlenül, szó szerint vett át), Aranynek „*csak bajusza van, szakála nincs; nyakán akkori divat szerint többször körülcsavart fekete selyem nyakkendő, csokor nélkül; öltönye kihajlított széles gallérú, bő szabású atilla*”. Ez a rajz jelent meg később, 1854-ben fametszeten a *Népbarátban*, majd a *Vasárnapi Ujság* című lapban.⁵ Petőfi 1848. július 1-jén írja Aranynak, hogy arcképe kész, és négy példányt tudott belőle szerezni.⁶

3 Arany János Tompa Mihálynak, Nagyszalonta, 1847. július vége, és Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, aug. 1., 1847. *Arany János Összes Művei XV, Levelezés I. (1828–1851)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975 (a továbbiakban AJÖM XV), 106–108.

4 Arany János Petőfinek, Szalonta, 1847. aug. 11., AJÖM XV, 117.

5 A *Vasárnapi Ujságban* a *Toldi estéjéből* közölt mutatvány mellett: 1(1854)/14, jún. 4., 109–111. A kép a lapszám címlapján, Barabás nevének feltüntetése nélkül. Ld. még Soltészné 1935, 51.

6 AJÖM XV, 218.

Új mellképet készített Barabás Miklós 1855-ben, a *Hölgyfutár* szerkesztősége számára, mely albumot tervezett közzétenni a legnevesebb hazai szerzőkről.⁷ Az album kiadását a *Hölgyfutár* akkori szerkesztője, Berecz Károly szervezte, s Arany 1855 júniusában járt Pesten az ügyben.⁸ Barabás munkáját Rohn Alajos rajzolta kőre. A képen, melyet későbbi kiadványok igen ritkán közölnek, Aranynek ugyanolyan sötét tónusú a haja és bajusza, mint az 1848-as portrén, de bajusza nem olyan hegyes, kissé borzasabb, haja valamelyest fűrtösebb, arca teltebb, és körszakállt visel. Wagner István úgy tudja, a képhez Arany nem ült modellt, az arc, a beállítás és az öltözék összeállítása Barabásé. A szakállt is ő rajzolta oda, az ötvenes évek divatjának megfelelően, noha Arany 1852-ben leborotvált arcát. Wagner itt Arany levelére hivatkozik Tompa Mihálynak, melyben arra céloz, hogy a tanároknak a bécsi kormány betiltotta a körszakáll viselését, mert túlzottan magyarosnak tekintette:

„közlöm veled a világszerű eseményt, hogy épen az imént vágtam le Don Ceasar de Bazan-féle spanyol szakállomat, és csippentém rövidebbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot, melly, a mint hallom, már Kecskeméten várakozik expeditióra. Hores-moresch markófüles, barátom!”⁹

Ugyanerre a rendeletre utal Lévay József is öt hónappal később:

„...először is azt kérdem, hogy meg van-e még szép fekete szakállad? Mivel pedig tudom, hogy az meg nincs, azt kérdem másodszor: meg van-e még szép fekete bajuszod? S mivel ezt nem tudom, azt kérdem hármadszor és utoljára: meg van-e még a te kalapod (s illetőleg kalapjaitok) oly fomatumban, minőben azt magyar ember viselni szokta?”¹⁰

Erre válaszolja Arany: „*Bizony nincs az. De már az megvan. Az is megvan a – szegen. Im itt a válasz három kérdésemre.*”¹¹ A rendelet maga és a róla szóló levélváltás is megerősíti, hogy az arcvisélet és ezzel összefüggésben a nyilvánosság elé kerülő portré korántsem egyéni ízlés kérdése volt, nem is pusztán hazafiúi érzelmek önkéntes kifejezése, hanem ez idő tájt politikai gesztusnak számított. Amikor az 1855-ös portrén Barabás körszakállt rajzolt Aranyra, akkor vagy nem tudott a bécsi rendeletről, vagy másra kell gondolnunk – Arany szándékos és nyilvános tiltakozására, vagyis hogy a portrén nem tanári, hanem költői identitásában, a rendeletnek ellentmondva kívánt megjelenni, és esetleg ő kérte a szakáll odarajzolását.

7 *Arckép-Album*, Műmelléklet a *Hölgyfutár*hoz, Pest, Számvald Gyula, 1855. Ld. még Szvoboda Dománszky 2009, 73.

8 Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1855. jún. 8. = *Arany János Összes Művei XVI, Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982 (a továbbiakban AJÖM XVI), 569.

9 Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1852. dec. 1., AJÖM XVI, 122–123.

10 Lévay József Arany Jánosnak, Miskolc, 1853. máj. 19., AJÖM XVI, 217.

11 Arany János Lévay Józsefnek, Nagykőrös, 1853. máj. 28., AJÖM XVI, 232.

Ezt a gyanút erősíti, hogy Arany Szász Károlynak címzett, 1855. július 1-jei levelében az áll, nem sokkal korábban („pünkösdkor”) Pesten járt, mert, mint írja, a *Hölgyfutár* szerkesztője nem hagyott neki nyugtot az album ügyében: „*Berecztől nem maradhattam, meg kellett tennem.*” Ott látta Szász Károly igen rossz fotóját, s abban bízott, hogy „*Barabás okosabb fogott lenni, mint az a fotográf mesterség.*”¹² Úgy tűnik a levélből, hogy Arany Barabásnál is járt ekkor, de nem tudjuk, hogy ült-e neki. Barabás mindenestre frissen láthatta Aranyt. Ez a találkozás nem a Nagyszalonta által megrendelt festmény ügyében történt, mert az akörüli levelezést csak 1856 augusztusában kezdi meg Mezey Ferenc, Barabás pedig ugyanez év szeptemberében kéri Aranyt, hogy látogassa meg a festés ügyében.¹³

Arany László sem úgy tudja, hogy Barabás szabadon dolgozott volna: „*Bajuszán kívül körszakála is van, oly módon borotválva, mint Vörösmarty, Bajza, Eötvös, Csengery, stb. azon időben viselték.*”¹⁴ A szakáll és a feltűnően bozontos bajusz mellé Arany a képen kabátot visel, nyakkendő nélkül, kihajtott fehér puhagallérral. A kihajtott gallér akkor nyer különös jelentőséget, ha tudjuk, hogy Petőfi hozta divatba, és az elnevezés is innen ered, ahogyan a magyar viselet történetét feldolgozó Nemes Mihály és Nagy Géza állítja: „*A lehajtott ingallért, a negyvenes évek ezen divatját, a hogy Kossuth Lajost is ábrázolja Eybl 1841-iki kőrajza, különösen Petőfi tette híressé s róla aztán Petőfi-gallérnak nevezték el.*”¹⁵ A ruha megválasztásának szándékosságára vall, hogy Arany „cinikusnak” nevezte öltözékét, ami egyszerre jelenthet távolságtartást, sőt lázadást, emlékezőt Petőfire és egy nagyon határozott költői identitástudatot, ugyanakkor, a nagykőrösi tanári kart kivédendő, egyéni döntésnek, saját, privát magatartásnak nyilvánítva a döntést. A képet maga is találónak látta, és ennek alapján – bár látszólag tréfásan – analizálta saját arcát Szemere Miklósnak:

„*Képzeld a főt, mely Barabás után ismeretes, kóczos, szürke hajjal, sárga barna arczczal, tömpe (azért nem irom *tompá*-nak, mert Miska subsumálná) orral, kálmuk szemekkel, tömpe orral, semmit mondó *fizimiská*val (ez is sértés a mi barátunknak) nyakkendő nélkül, cynikus öltözetben s előtted áll *tisztelt* barátod A[rany].*”¹⁶

A portréről Farkas Gyula úgy vélte, hogy jóval korábbi lehet, 1847-ből származhat, és az 1850-es évek közepén, Arany kötetének megjelenése idején Heckenast csupán csak acélba metszette. Ez a feltételezés több szempontból sem helyes. A *Kisebb költemények* előtt ugyanis nem ez a metszet áll, és Arany László is csaknem egyidejűnek tekinti ezt és a *Kisebb költemények* előtt álló képet.¹⁷

12 AJÖM XVI, 580.

13 AJÖM XVI, 738. és 757.

14 Arany 1888, 530.

15 *A magyar viseletek története*, Rajzolta és festette Nemes Mihály, szövegét írta Nagy Géza, Budapest, Franklin-Társulat, 1900, 202.

16 Szemere Miklósnak, Nagykőrös, 1855. aug. 7. AJÖM XVI, 601.

17 „*Arany János legrégebbi arcképének Barabás 1848-ból keltezett könyomatát tartják, amely a Hölgyfutár melléklete gyanánt jelent meg. Az itt látható képmást, amely sem Barabás jelzését nem viseli, sem évszámmal nincs ellátva, 1855-re (illetőleg Beöthy Irodalomtörténete 1856-ra) keltezik. Azonban szemmel látható, hogy*

Barabás Miklós újabb Arany-rajza nem egész egy évvel később, 1856-ban, Arany első versgyűjteménye, a *Kisebb költemények* című kötet elé készült. A kép alatti felirat: „*Barabás doll[gozta] 856. Axmann*” – a képet ugyanis Josef Axmann metszette rézre. Az 1855-ös és 56-os arckép összefüggését Arany László is megerősíti atyja hátrahagyott verseinek 1888-as kiadásában:

„Egészen ehhez [az 1855-ös képhez] hasonló fölvétel az, a mi 1856-ban Heckenastnál kiadott Kisebb költeményei-vel jelent meg. Ez is Barabás Miklós rajza, signálva általa 1856 évszámmal. Az arcz egészen hasonló az előbbihez; körszakálla még megvan; inggallérja is ugyanolyan, nyakkendője nincs; de öltönye attila.”¹⁸

A körszakállról Wagner Lajos most úgy véli, hogy a képi idealizálást igazolja, hiszen Arany még ekkor sem viselt szakállt, ezt mutatja a róla készült Barabás-festmény ugyanebben az évben.¹⁹ Az előző portréről, illetve a szakáll, a magyaros kalap és bajuszviselet tiltásáról elmondottak alapján azonban itt is inkább Arany személyes döntésére gyanakodhatunk, azzal a különbséggel, hogy a költeményei előtt elhelyezett képen az atilla felöltésével vállalta a hazai, vagyis a magyar költő szerepét. A kihajtott inggallér most is rajta van, ily módon valóban hasonlít az 1855-ös portréra, ugyanaz a körszakáll, bozontos bajusz, hullámos hajviselet.

Barabás ezen rajza Arany egyik legtöbbet idézett arcképévé vált. Megjelent még a Vahot Imre által a *Napkelet*-ben kiadott arcképgyűjteményben²⁰, Rohn Lajos acélmetszetén: „*Őt író a Magyar Tudományos Akadémia címerével*”²¹, Zilahy Károly albumában, 1863-ban.²² Ezt másolta az *Üstökös* karikatúrája is 1865-ben, Kakas Márton [Jókai Mór] Aranyról szóló cikkéhez.²³

Tíz évvel később, 1865-ben, mintegy Arany külalakjának krónikásává szegődve, Barabás újabb ceruzarajzot készített Aranyról. A grafika keletkezéséről közelebbit nem tudni, az Arany-levelezés nem tartalmaz rá utalást, és azok a cikkek, ismertetőik sem térnek ki rá, melyek a Barabás-képet említik, illetve közlik. A képről először a *Vasárnapi Ujság* adott hírt 1898-ban, amikor részletesen bemutatta Ernst Lajos történeti gyűjteményét, melynek a ceruzarajz egyik darabját képezte, majd Barabás munkásságát összefoglalva Malonyay Dezső közli a portrét 1905-

az 1848-as kép idősebb arcot mutat, mint a későbbre datált rajz. Az is kétségtelen, hogy Arany nagykőrösi tanár korában (tehát 1851–1860) semminő szakállt sem hordott. A tévedés onnan keletkezhetett, hogy az általunk legkorábbinak tartott arcképet a *Kisebb Költemények* 1856-iki kiadása számára a kiadó (Heckenast) acélba metszette s a könyv megjelenésének idejét azonosították a képével.” Farkas Gyula: *Író és olvasó a XIX. században* = Domanovszky Sándor–Balanyi György–Szentpétery Imre–Mályusz Elemér–Varjú Elemér: *Magyar művelődéstörténet*, V. k., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, [1942], 359–390.

18 Arany 1888, 530.

19 Wagner 1967, 789.

20 *Magyar Írók Arczképcsarnoka*, Napkelet, 1856.

21 Pest, Kiadja Lampel-Heckert, Minerva. Ma a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában. Ld. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*, szerk. Szabó Júlia, Majoros Valéria, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992 (a továbbiakban: Szabó–Majoros 1992), 68–70.

22 *Magyar koszorúsok albuma*, Irói élet- és jellemrajz, Irta Zilahy Károly, Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1863, a 109. oldal előtti képmellékleten.

23 K–s M–n: *Arany János*, *Üstökös* 16(1865)/3, jan. 21., 17–18.

ben.²⁴ A rajzról készült fotón a *Vasárnapi Ujság*ban jól látszik Barabás kézjegye a jobb alsó sarokban, és a dátum is. Az arc, a beállítás és az egyszerűbb szabású, egyszínű, fekete, zsinóros magyar öltözék is hasonló ahhoz a fotóhoz, melyet Schrecker Ignác készített Aranyról 1865-ben, az Akadémia díszpalotájának megnyitása alkalmából, így elképzelhető, hogy Barabás fénykép után dolgozott. Az arc komoly, sőt komor, a bajusz rövidebbre van vágva, a haj, oldalválasztékkal fésülve, hátul nyakra leereszkedik. A félprofilú beállítás és a tekintet szintén a Schrecker-féle vizitkártyás fotóval rokonítja a képet.

Soltészné Szilárd Kató még két Barabás-rajzot említ: egy 1852-es és egy 1863-as kórajzot, mely feltehetően az Ernst-gyűjteményben volt felfedezhető. Ezekről azonban közelebbit nem tudni, illusztrációhoz, arcképalbumhoz nem használták fel őket.²⁵

A későbbi rajzok közül említésre méltó Elischer Lajos (1842–1892) litográfiája Aranyról 1882-ből, Ellinger Ede 1880-as fotói alapján. A képet a Magyar Bibliofília online adatbázisa közölte.²⁶ Végül gyakrabban közölt metszet Pollák Zsigmondé (1837–1912), mely ugyancsak Ellinger Ede 1880-as fotói alapján készült, és a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg, Arany halálát követően.²⁷

Az Aranyról készült olajfestmények, szobrok és emlékművek

A festett alkotások közül elsőként Barabás Miklós 1856-os, közismert képét kell említeni.²⁸ Mezey Ferenc, Nagyszalonta főbírója 1856. aug. 19-én jelzi Aranynek, hogy szeretné megfestetni az arcképét, s hogy Barabás Miklóssal már meg is egyeztek róla.²⁹ Ezt követően, szeptember 6-án Barabás Miklós is ír Aranynek, s kéri, utazzon ez ügyben Pestre.³⁰ Arany nem tiltakozik, bár fél tőle, hogy drága lesz a kép, mert a szalontaiak „igen pompásan” akarják. Ugyanakkor a jó oldalát – a hazai képzőművészet felkarolásának, pártfogolásának, illetve a költők és költészet iránti tisztelet és szolidaritás kifejezésének lehetőségét is látja, és szinte kötelességének érzi, hogy eleget tegyen a kérésnek:

24 Dr. Esztegár László: *Egy magyar történeti képgyűjtemény*, *Vasárnapi Ujság* 45(1898)/42, okt. 16., 721–727. és Malonyay Dezső: *A magyar képírás úttörői*, Budapest, Franklin-Társulat, 1905, a 48. oldal utáni táblákon.

25 Soltészné 1935, 51.

26 <http://magyarbibliofilia.hu/engraving163.html>

27 *Vasárnapi Ujság* 29(1882)/44, október 29.

28 Jelen tanulmányban csak a legszükségesebb információkra szorítokozunk. A kép keletkezéséről és fogadtatásáról bővebben ld. Dánielisz Endre: *Három Arany-portré* = Uő: *Arany-émlékek Nagyszalontán*, Bukarest, 1984, 71–82.; Szvoboda Dománszky Gabriella: *A kép ünnepe. Barabás Miklós: Pyrker János László, József nádor és Arany János portréjének fogadtatása* = *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*, Miskolc, 2006, 299–312.; Szvoboda Dománszky Gabriella: *Barabás Miklós*, Kossuth Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria, 2009 (A magyar festészet mesterei 10), 68–73.

29 AJÖM XVI, 738.

30 AJÖM XVI, 757.

„Az arckép-históriában az az öröndetes, hogy a jó példa mindig hat és meglehet más városok is felbuzdulnak, hogy elhunyt vagy élő jeleseikért lendítsenek valamit. Aztán meg – ha a dolog nyilvánosság elé kerül – mindenesetre szép oldalról tünteti fel Szalontát...”³¹

Október elején már túl is van a találkozáson, négy napot ült Barabás műtermében a képhez, sőt már az első eredményt is láthatta, mert így kommentálja Ercsey Sándornak:

„A kép azt hiszem, jó lesz: de félek, hogy kissé vörösebbnek fogják találni, mint a minőnek engem rendszeren ismernek. Barabás nem oka, – mert én Pesten, a sok lótás-futástól többnyire oly vörös vagyok, mint a rák, úgyhogy azon tökmag színű pesti urak nem győznek bámulni eléggé, hogy mily egészséges falusi kinézésem van. Itthon, ha a szobában ülök, bizony sápadt legény vagyok én rendszeren. Ezt a hibát lelhetik benne, egyebet nem gondolnám. A kép térdig – de ülő helyzetben van – Barabás hihetőleg kímélni akart, hogy ne *álljak* annyit, aztán meg az a katonai állás illik hősi személyhez, de magam forma tollrágó embernek jobb űlni. Jobb kézről íróasztal, könyvekkel, háttérben szinte kis könyvtár lesz látható – de ebből akkor még semmi sem volt.”³²

A levélrészletből jól érzékelhető, hogy Aranynak fontosak az ikonográfiai elemek, s hogy önmagát egyértelműen költői identitásában, annak attribútumaival együtt szeretné vizontlátni, az ülő vagy álló helyzetnek pedig mintha rangjelző jelentést, jelentőséget tulajdonítana: szavaiból és aláhúzott kifejezéséből arra következtetni, mintha az ülő póz visszavenne, s a magánemberi vagy hivatalnoki státus felé hajlítaná a képi reprezentációt. Felerősödik a gyanú, ha összeolvassuk e levélrészletet más nyilatkozataival. Ugyanebben a levélben például azt üzeni Mezey főbíróknak, hogy a lapoknak nem ő adta ki a hírt, azok a szóbeszédből tájékozódtak, ráadásul rosszul, mert azt hitték, a szalontaiak a nótáriusi érdemeiért akarták őt megfestetni.

Az elkészült képen végül Arany valóban ülő helyzetben látható, jobb keze egy asztalkán nyugszik, melyen papírok, kéziratok hevernek rendetlenül, mintha éppen csak egy pillanatra fordult volna el munkájától, a bal keze behajtott ujjakkal a térdére támaszkodik. Szvoboda Dománszky Gabriella szerint ez „*energikus, tettekre kész személyiséget sejtet. Pillantása eleven, fiatalos, az arc díszje az óriási, selymes bajusz.*”³³ A háttérbe nem került könyvtár, bordó bársonylepel húzódik az alak mögött. Arany öltözete fekete, de nem zsinóros atilla, kigombolva, kabát módra kihajtott bársonygallérral, fehér mellény, ugyancsak kihajtóval és kétsoros gombbal, fehér ing csokornyakkendővel. Bajusza hasonló, mint az 1848-as portrén, hegyesre fésülve, haja azonban kevésbé hullámos, rendezettebben fésült, mint az 1856-os metszeten.

Az elkészült alkotást Nagyszalontán 1857. február 7-én akarták leleplezni Tompa Mihály költeményének kíséretében, azonban a terv meghiúsult, mert Barabás a Pesti Műegylet tárlatán is kiállította a képet, másrészt Tompa, gyerme-

31 Kovács Jánosnak, 1856. szept. 7., AJÖM XVI, 759–760.

32 Arany János Ercsey Sándornak, 1856. okt. 3., AJÖM XVI, 765.

33 Szvoboda Dománszky Gabriella: *Barabás Miklós*, i. m.

kének betegsége miatt, nem írta meg a költeményt.³⁴ Márciusban a kép még mindig a műkiállításon van, de Arany meg sem nézte: „*Én persze nem láttam készen; nem tudom, mit csinált azóta neki*” – írja Ercsey Sándornak 1857. március 12-én.³⁵

A bekeretezett festmény 1857 áprilisában érkezett Szalontára, és előbb Rozványékhoz került, majd június 1-jén leplezték le a városháza tanácstermében. Ercsey Sándor írja, hogy az ünnepélyen bált rendeztek, a képet megkoszorúzták és kifüggesztették, mindenféle szónoklat és szavalat nélkül, mert Szalontáról alkalmasint kifogytak „a Demosthenesek”.³⁶ 1885-ben a városházáról az Arany- emlékszobába vitték, 1889-ben pedig az Arany- emlékmúzeumban helyezték el az alkotást. Azért kellett zártabb helyre menteni, mert egy fanatikus képpromboló megsértette a festményt, és Barabás csak nehezen tudta helyrehozni.

A képpel nemcsak Barabás volt megelégedve (ezt igazolja, hogy a műtárlatra vitte), hanem azok is, akik a képet megtekintették. Jókai „Kakas Márton” alakjában tudósít róla, és a megszólalásig hasonlónak mondja Aranyhoz,³⁷ de Ercsey Sándor is úgy véli, „*annyira élethű, hogy mi »adjon isten jó napot« mondtunk neki*”.³⁸

Aranyban azonban a kép elkészülte után megmaradtak a kételyek, a saját képmás gondolatához nehezen tudott hozzászokni. A kép kifüggesztését egyfelől kultikus cselekedetnek látta, másfelől úgy érezte, mintha az a saját fizikai valójának helyébe lépett volna, mintha személyes szalontai életterét foglalta volna el. Abban az évben mindenesetre nem akart Szalontára utazni és szembesülni saját utánzatával, attól tartott, hogy óhatatlanul az összehasonlítás áldozatává válik:

„Örvendek hogy az arckép historia nem történt nagyobb lármával, bár ennyi is elég zajos. Valahogy oly formán érzem magam, mikor erről hallok vagy olvasok, mintha már nem is volnék én, *én*; mintha mindez halálom után történnék. Van benne valami halottias. Szinte félek, ha majd Szalontára megyek, hogy fog bámulni és lesni az *ifjabb* nemzedék, mint valamely – mumiát. S e tekintetben örvendek, hogy Szalontáról a »Demosthenesek kifogytak«, mert nem szeretném ha lármát ütnének velem, ha szónoklatokat toastokat &c. kellene hallgatnom s azokra felelgetnem.”³⁹

A második Barabás-festmény 1857-ben keletkezett. Soltészné Szilárd Kató említi, hogy az 1856-os olajképnek Barabás egy évvel később, valószínűleg megrendelésre, a művész elkészítette a másolatát, mely a kéztartásban valamelyest különbözik az eredetitől. A kép a tanulmány írása idején, 1935-ben az Ernstgyűjteményben volt.

A harmadik Barabás-mű 1884-es keltezésű. Arany János halála után ugyanis Barabás újabb másolatot készített az 1856-os festményről, s a 115×118-as képen

34 Ercsey Sándor Arany Jánosnak, Szalonta, 1857. febr. 24. = *Arany János Összes Művei XVII, Levelezés 3. (1857–1861)*, s. a. r. Korompay H. János, Universitas Kiadó, Budapest, 2004 (a továbbiakban AJÖM XVII), 27.

35 AJÖM XVII, 39.

36 Ercsey Sándor Arany Jánosnak, 1857. ápr. 27., AJÖM XVII, 56. és 1857. jún. 26., AJÖM XVII, 73.

37 Idézi Szvoboda Dománszky Gabriella: *A kép ünnepe...*, i. m., 311.

38 Ercsey Sándor Arany Jánosnak, 1857. ápr. 27., AJÖM XVII, 56.

39 Arany János Ercsey Sándornak, 1857. júl. 1., AJÖM XVII, 75.

ezúttal álló helyzetben ábrázolta Aranyt, kezébe Ilosvai *Toldijának* lócsei kiadását adta, jobb kezében ceruza és papír látható, vagyis alakját azon ikonográfiai elemekkel látta el, melyeket Arany, ha talán a nyilvánosság előtt kimondatlanul is, az első változatról hiányolt. A háttérben most valóban ott van a könyvszekrény, az asztalon toll és tintatartó. Öltözéke ugyanaz, mint 1856-ban, de az atilla be van gombolva, a mellény nem látszik. A fehér ing és a fekete csokornyakkendő megmaradt. A képet az Akadémiában függesztették ki, erről az 1883. évi nagygyűlés döntött.⁴⁰

Barabás képeiből több későbbi portré ágazott le. Soltészné Szilárd Kató regisztrálja például Arany tanítványának, Szojtka Emilnek a portréját, melyet az 1848-i képmás alapján készített, s melyet Arany saját aláírásával is ellátott.⁴¹ Ugyancsak ő említi Petz Henrik 1858-as munkáját, valamint Éder Gyula későbbi, 1907-es festményét, melyet Szalonta város megbízásából készített Barabás 1856-os olajképe alapján.⁴²

Az 1860-as éveket követően egy bizonytalan datálású és néhány bizonytalan szerzőségű festményre kell még kitérni, nem annyira művészi értékük, mint inkább hatásuk és utóéletük miatt. Horovitz Lipót festményének leírásaiban igen sok eltérés tapasztalható. A kassai születésű, Párizsban és Bécsben működő festő az 1863-as családi fotó alapján festette meg Aranyt, a dátum azonban bizonytalan. Vende Ernő szerint Horovitz 1865-ben készítette a képet⁴³, a *Magyar Zsidó Lexikon* szerint a keletkezés dátuma 1887⁴⁴, s Wagner István ismét más dátumot közöl: szerinte Horovitz 1877-ben festette a képet, és az is az ő adata, hogy az életnagyságú mellkép Voinovich Gézáné (Arany Lászlóné) tulajdonában volt.⁴⁵

Magának a festménynek a hollétéről nincs adat, a portrét csak különféle metszetek, reprodukciók alapján lehet ismerni. Az utóbbiak szerint a képen Arany, akárcsak a fotón, dolmányban, fehér ingben és mellényben van, hosszan lelógó, magyarosan kötött, de nem rojtos nyakkendővel. Haja előrefésült, választék nélkül, bajusza rövidebbre van vágva, mint az 1850-es évek képein. Vende Ernő leírása szerint „*hú vonásai a mélyen gondolkodó, a multba merengő nagy epikust találoán állítják elének*”. Wagner István ellenben úgy látja, hogy „*a fényképhez hasonlóan gondterhelt, fájdalmas arc itt még idősebb és megnyúltabb*”.

Akárcsak a Barabás-metszetek, ez a portré is gyakran megjelent a későbbi évtizedekben, és számos átdolgozás alapjául szolgált. Az *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* című, Ráth-féle kiadás második kötete elején például a festményről

40 Bővebben ld. Szabó–Majoros 1992, 164.

41 A képet első ízben Benkó Imre közölte műve elején: *Arany János tanársága Nagy-Körösön*, Nagy-Körös, 1897. Benkó a nevet „Szojka” alakban írja, és a kép keletkezését 1857-re teszi.

42 Soltészné 1935, 55.

43 *A magyar irodalomtörténet képekben*. Összeállította és magyarázó szöveggel ellátta Vende Ernő. Átnézte Beöthy Zsolt, II. rész, Budapest. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, 1905, 31.

44 *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. Újvári Péter, 1929, 379.

45 Wagner 1967, 792.

készült metszet áll⁴⁶, de *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című, 1887 és 1901 között megjelent sorozatban is egy erről készült, nem túl jó fametszet kapott helyet Morelli Gusztávtól.⁴⁷ Soltészné Szilárd Kató szerint Arany alakja e képen „*a jellegzetesen magyar típust*” testesíti meg, azt, amely „*a magyar anyaföld vonzó közelében leli meg igazán önmagát*”.⁴⁸ Ez a jellemzés magyarázza a kép népszerűségét: Arany itt a magyarság (a magyar faj) valamiféle őseredeti allegóriájaként értelmeződik.

Dánielisz Endrétől tudni, hogy a máramarosi születésű, többek között Aradon, Budán, Munkácson is működő autodidakta, amatőr festő, Zahoray János (1835–1909) 1866-ban megfestette volna Aranyt, s Arany állítólag modellt is ült neki, sőt szívesen fogadta a fiatal művészt.⁴⁹ A fejet a történet szerint Pesten rajzolta Zahoray, majd Aradon végezte be a képet. Yánó Dalma vette meg tőle, majd 1910-ben a Haas család birtokába került, s tőlük az 1950-es évek végén a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum vásárolta meg. A kép 40×30 cm nagyságú, és a jobb alsó sarokban a név és a dátum is ott áll. Dánielisz Endre a nem túl jól sikerült portréban Aranyt jellemzően irodalmárként látja:

„Viszont igen sikerült Arany emberi jellemzése. Őzbarna szemében, távolba merülő tekintetében melegség, üde tisztaság tükröződik, s korábbi létbizonytalanságot felváltó irodalmi tervek optimizmusa. Az arc és az ing világos színei élesen válnak ki a sötét háttérből. Könnyed testtartása a lelki harmóniának külső kifejezése. Nagy kár, hogy a művész a kép alapozásakor nem számolt a festék színének elváltozásával...”

A Dánielisz-tanulmány mellékleteként közölt fekete-fehér fotó azonban érdekes eltérést mutat az arc, a fej külseje és Arany 1860-as években keletkezett portréi között. Aranynak ez idő tájt teltebb volt az arca és alakja, rövidebb a bajusza és barázdáltabb a homloka. Zahoray alakja ellenben erősen hasonlít Barabás 1856-os rajzához. Az arc életkora, az alak öltözéke, a kihajtott fehér inggallér is erre utal, így az aradi művész nagy valószínűséggel mégsem élő Arany-modell után dolgozott. A kép reprodukcióját egyébként Dánielisz kötetén kívül más helyen nem közölték, illusztrációra nem használták. Hogy hitelessége körül vita zajlott, arra Csányi László utal 1990-ben, és úgy véli, még ha modell utáni alkotás lenne is, igen gyenge mű, és legfeljebb kuriózumként érdemel figyelmet.⁵⁰

Az MTA Kisfaludy Társaság-szobájában függő jelzetlen Arany-portrét Soltészné Szilárd Kató azonosította – elsősorban a Fraknoi Vilmos-képpel való hasonlóság alapján – Kovács Mihály festőművész 1869-es munkájaként. A portré

46 *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*, Második kötet, *Prózai dolgozatok*, Budapest, Ráth Mór, 1889.

47 IX. kötet (Magyarország III. kötete), Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1893.

48 Soltészné 1935, 57.

49 Dánielisz Endre: *Három Arany-portré*, i. m., 79–80. és uő: *Hol van a temesvári Arany-portré?* *Korunk*, 1969, 516.

50 Csányi László: *Arany János, ahogy a kortársak látták*, *Tolnatáj* 1(1990)/25, szept. 22., 6.

az 1867-es fotó alapján készült, de az arc itt „kissé megnyúlt és még idősebbnek látszik”, „ősz fejével fáradt, gondterhes kifejezést árul el”.⁵¹

Az 1932-es Ernst-kiállításon, a Nemzeti Múzeumban szerepelt még egy festmény, mely alatt Székely Bertalan neve állt, Soltészné szerint tévesen, mert bár Székely Bertalan valóban szerette volna megfesteni Aranyt, ő elutasította a kérést. Emellett sem az ecsetkezelés, sem a „lapos háttér”, sem a modor nem Székelyre vall. A kép szintén az 1867-es fotó alapján készült.⁵²

Az 1880-as évektől született művek közül csupán megemlítjük Szontágh Diegó két festményét. Az egyik 1884-es keltezésű, Lehr Albert kérésére keletkezett, és a Petőfi-ház tulajdonába került. Gyulai Pál igen élethűnek találta. A képen Arany a *Tetemre-hívás* kéziratát tartja a kezében.⁵³ A másik festményre az 1890-es években Gyulai Pál adott megbízást, és az Akadémia főtitkári szobájában látható. Soltészné leírása szerint térdkép, bal keze könyvvállványon pihen, jobb kezével székre támaszkodik. Említésre méltó ezen időszakból még Biczó Géza műve 1896-ból. A kép a botos-kalapos fotót követi, és Szalay Gizella tulajdonában volt.

Végül közismertsége folytán érdemes foglalkozni Éder Gyula nagyszalontai portréjával. A szalontai új, 1906-ban megnyitott városházában Arany arcképét Bocskai István fejedelem képe mellé szerették volna kifüggeszteni, s a munkára Benczúr Gyulát kérték fel, ő azonban tanítványára, Éder Gyulára bízta a feladatot azzal az ígérettel, hogy a folyamatokat felügyelni fogja. A kép 1907-re készült el, Barabás 1884-es alkotásának megidézésével, de az azon lévő öltözék és háttér jelentős módosításával. Arany alakján a fehér mellény és fekete csokornyakkendő megmaradt, de a festő fekete, körgalléros pelerint terített rá, és széles karimájú, szürke kalapot adott csipőre tett bal kezébe, olyan formát, mint amilyen a nagyszalontai Arany- emlékszóban látható. Csizma helyett cipő van rajta. Jobb kezében könyvet tart, könyökével egy sziklára vagy faomladékra támaszkodik, a háttérben pedig a Csonka-torony látható. Az egész jelenet egy magaslaton („szalontai hegy” tetején) van, a háttér felett fa lombja húzódik. Arany alakja vándort sejtet, aki éppen útra kel, úton van, van célba érkezett, hiszen a kép ikonográfiája a magaslat mitológiai, Helikon- vagy Parnasszus-értelmezését is megengedi. Dánielisz úgy látja, a kép híven tükrözi „az egykori kisebbik nótáriust”, aki „innen indult a költői halhatatlanság felé”.⁵⁴

Az egyetlen szobor, mint ismeretes, melyhez Arany modellt ült, Izsó Miklós 1862-es műve volt, mely ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, de gipszmásolatban a Magyar Tudományos Akadémia épületében is látható. Arany László úgy tájékoztat, hogy a mintázás lakásukban történt, és több hétig eltartott. A minta-felvétel nyomán készült el előbb gipszből, majd 1873–75-ben erdélyi, szárhegyi márványból Arany mellszobra, mely 1876-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került.⁵⁵ Az öltözék zsinóros, álló gallérú atilla, rojtos nyakkendővel, kihajtott

51 Soltészné 1935, 57–58., ld. bővebben Szabó–Majoros 1992, 155.

52 Soltészné 1935, 58.

53 Soltészné 1935, 59.

54 Dánielisz Endre: *Három Arany-portré*, i. m., 82.

55 Arany 1888, 530. Ld. még Szabó–Majoros 1992, 127.

ingvallérral. A hajában itt nincs választék, hátulról előre van fésülve, és homlokán göndör fürtökben ereszkedik le. A szoborról több gipszmásolat is fennmaradt, míg Voinovich Gézáné (Szalay Gizella) márványmásolattal rendelkezett.⁵⁶

Érdekes, hogy Arany minden korábbi és későbbi arcképén oldalválasztékot visel a hajában. Az Izsó-szobron tűnik fel egyedül az a fésülködési stílus, mely görög fejekre éppúgy emlékeztet, mint Michelangelo Mózes-fejére. Lehetséges, hogy Arany Izsó hatására, javaslatára változtatta meg hajviseletét, s még 1863-ban, a családi fényképen is így jelenik meg, míg az 1865-ös fotón már ismét az oldalra fésült haj látható rajta. Az Izsó-szobornak, az 1863-as fotónak és a rájuk visszavezethető képzőművészeti alkotásoknak szemlélői, értelmezői azonban nem a művészettörténeti hasonlóságot észlelték, hanem éppen ellentétes módon, egy magyaros kinézésű, népével azonosuló, nemzeti alakot reprezentáló, „igazi” Aranyt fedeztek fel ebben a rövid ideig mutatott külsőben. Soltészné is így nyugtázza az Izsó által mintázott fejet: *„Sikerült is megformálnia azt a jellegzetes magyar arcot, mely a kortársak szemében épp olyan hűnek tűnt föl, mint amennyire kielégíti mai elképzeléseinket.”*⁵⁷

Az Aranyról készült későbbi emlékművek – s itt elsősorban Stróbl Alajos munkáira hivatkozunk – többnyire az Izsó-szoborra emlékeztetnek. Stróbl három emlékművet állított fel: az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum előtt álló szoborcsoport kőből és bronzból, 1890-ből; a másik a nagykőrösi emlékmű 1909–1910-ből, színezett kőből és bronzból, a harmadik pedig a Margitszigeten álló Arany-szobor 1911-ből, melyet a művész József nádor kérésére készített el.

Arany-fotók

Az Aranyról készült legkorábbi fényképnek Soltészné, az ő nyomán pedig Wagner István⁵⁸ a nagykőrösi tanári szobában látható csoportképet állítja 1851–52-ből. Arany László azonban nem jelzi, és a Nagykőrösről, illetve Aranyról szóló irodalomban sincs más nyoma annak, hogy készült volna Aranyról ez idő tájt fotó. Azon a tablón, melyet a tanári karról Nagykőrös város hivatalos honlapja közöl, a felvétel erősen hasonlít az 1865-ös, Schrecker-féle arcmáshoz, vagyis az ötvenes éveknél későbbi Arany-arcot tükröz.⁵⁹

Létezik ellenben egy valóban korainak látszó, eddig alig emlegetett és idézett, feltételezett Arany-fotó az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtárában.⁶⁰ Borsos József és Doctor Albert 97×62 mm-es felvételén az OSZK katalógusa szerint a fiatal Arany látható kigombolt, térdig érő atillában, mentében, rojtos nyakkendőben, csizmában. Jobb keze a csípőjén van, bal kezével kis asztalkára támaszkodik. Bal lábával előre lép. Jobbról mellette kárpitozott szék, a háttérben hanyagul odavetett kárpitdarabok látszanak. Haja és bajusza Barabás

56 Soltészné 1935, 61.

57 Soltészné 1935, 61.

58 Soltészné 1935, 56.; Wagner 1967; átveszi a Szabó–Majoros szerzőpáros 1992-ben, 154.

59 A kép megtekinthető: <http://www.nagykoros.hu/cikkek/20150621/Multbatakinto>

60 <http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=88661>, letöltés ideje 2016. augusztus.

1855-ös rajzához hasonló. A felvétel keletkezéséről semmiféle adat nem található az Arany-irodalomban, magának a fotónak és Arany külsejének az adatai ugyanakkor ellentmondanak egymásnak. A veszprémi születésű biedermeier festő, Borsos József (1821–1883), vagyonat vesztve, csak az 1860-as évek elején telepedett át Budapestre, és nyitotta meg Doctor Alberttel együtt fényképészeti műhelyét, akkor még engedély nélkül. A sajtó 1862 januárjában kezdte hirdetni műtermüket.⁶¹ A kép tehát nem keletkezhetett 1861 előtt (hacsak nem volt korábban is illegális műtermük valahol), ugyanakkor Arany külseje, mint azt az egy évvel későbbi, 1863-as családi fénykép igazolja, ekkor már jelentősen átalakult az 1850-es évek közepéhez képest. A Borsos és Doctor-féle felvétel hitelessége ennek megfelelően további kutatásra és bizonyításra szorul.

Az első hiteles és közismert fénykép Arany Jánosról Ország Antal 1863-as családi felvétele. A képen ülő helyzetben Arany János, Arany Jánosné és Juliska, felettük álló helyzetben Arany László és a jövődöbéli vő, Szél Kálmán foglal helyet. Arany László leírása szerint atyjának itt „egész alakja látható, bár igen kicsiny méretben. Öltönye magyaros szabású, de kényelmes zeke, magyar nadrág és csizma. Haja és bajusza, mint az Izsó-féle szobron. E fénykép, mint legifjabbkori fényképi fölvétel nyomán festett Horovitz Lipót 1887-ben egy életnagyságú mellképet, melynek alapján készült a jelen kiadáshoz csatolt egyik metszet.”⁶²

61 Lázár Béla: *Borsos József*, Művészet 12(1913)/8, 302–309.; Csordás Lajos: *Borsos József – festő, grafikus, vendéglős*, Népszabadság, 2001. december 20., ld.:

<http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=30105&DocID=30923#309>, letöltve 2016. nov. 1.; Farkas Zsuzsa: *Borsos József második élete*, <http://mek.oszk.hu/01600/01605/html/dokumentum.htm>, letöltve 2016. nov. 1.

62 Arany 1888, 531.

A kép azonban nemcsak időbeli sorrendje és Izsó-feje, hanem ikonográfiája miatt is érdekes. Ez az egyetlen olyan fotó, ahol Arany nem költői vagy hivatali identitásában jelenik meg (mint a Barabás-képeken vagy az 1865-ös és 1867-es felvételeken), hanem jellegzetesen családapai, családfői beállításban szerepel. Erre utal az ülés módja, ahogyan féloldalt, családja, felesége felé fordul, ahogyan maga faragta cseresznyebotját fogja, ahogyan kalapját az akkori szokás szerint a térdére helyezte, de ezt mutatja kényelmes, köznapi öltözéke is. A család centrumának itt az anya van beállítva, ő az, aki előre néz, aki felé a férj és a fiú is fordul. Juliska a bal szélén már a családtól kissé elfelé, leendő férje felé fordul, de még az anya irányába hajlik. Amikor Horovitz Lipót innen festette meg Arany-képét, lényegében megcsonkította Arany alakját, akinek testtartásához, identitásához, ikonográfiájához ezen a fotón szorosan hozzátartozik a csoport többi tagja, külseje velük együtt értelmezhető.

A következő felvétel Aranyról 1867-ben készült Schrecker Ignác műtermében. A vizitkártya-méretű kép (8,9×5,6 cm) a Magyar Tudományos Akadémia új épületének felavatására kiadott díszalbumokban kapott helyet. Készült egy kisebb, csoportokba összeállított, és egy nagyobb, önálló portrékból kialakított gyűjtemény.⁶³ A fotón, melynek egyik példányával ma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye rendelkezik,⁶⁴ Arany zsinóros atillában látható, a kabát alól vékony sávban kilátszik a mellény és a fehér ing. Bajusza rövidebbre van nyírva, haja oldalválasztékos.

A következő felvétel 1867-ből való, Simonyi Antal kecskeméti képíró és festő készítette,⁶⁵ és Arany műveinek Ráth Mór-féle kiadása elé került ugyanebben az évben. Arca itt, mint Arany László írja, „fájdalmas, szenvedő”.⁶⁶ Öltözete ugyanaz, mint a Schrecker-féle albumban, haja is ugyanolyan módon van fésülve. A kép érdekessége, hogy bár műveinek összkiadása elé készült, az írói, költői identitásnak semmiféle attribútuma nem látható rajta: ugyanaz az arc, öltözék, egyszerű, félprofilú beállításban, mint korábbi, akadémiai fotóján. Lehetséges azonban, hogy éppen az ikonográfiai elemek hiánya beszédes rajta. Az 1860-as évek elején ugyanis, amikor a magyaros viselet általános és tüntető divattá vált, Arany viszsziad tőle, s ugyanaz a „cinikus” hang szólal meg Tompához írott levelében, mint az 1850-es évek közepén:

63 Az első album 19 táblán ovális alakba rendezett képcsoportokat tartalmaz. A nagyobb album: *A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes megnyitásának emlékeül*, Pesten, 1865, Schrecker Ignác Fényképészeti Műterméből, Nyomtatta Reiffenstein és Rösch műintézetében, Bécsben. 250 akadémikus portréját tartalmazta. Ld. még Szemere Miklós Arany Jánoshoz címzett leveleit: 1865. márc. 28., és április első felében = *Arany János Összes Művei XVIII, Levelezés 4, Arany János levelezése (1862–1865)*, s. a. r. Új Imre Attila, Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2014 (a továbbiakban AJÖM XVIII), 579–584. és Új Imre Attila jegyzeteit, uo. 1034.

64 A fotó megtekinthető a következő oldalon:

http://bpkep.fszek.hu/WebPac_kep/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=750743&pos=1

65 1821. június 3-án Kecskeméten született, 1841-ben a bécsi akadémia antik rajzosztályán tanult, utána három évet Velencében, Firenzében és Rómában töltött. Pesten a „fényirdait” a Váczi utca 1. alatt, illetve saját házában, az Al-Dunator 31. sz. alatt hirdette. = Sümei György: *A képíró Simonyi Antal*, A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 27(1989), 43–60.

66 Arany 1888, 531.

„A »talpig magyar« időszak még nálam sem állott be. Tudom, meglőnek Pesten: de hiába, ha az egész hon »virágzik« is, nekem nincs kedvem »virágzani«. Volt idő és pedig nyomasztóbb légkörben (1850–52) hogy kinevettek a magyar nadrággal, megvárom most, míg kinevetnek a némettel is. Félek, hogy ha csináltak, *kimegy a dívatból*. Megvárom a lelkesedés állandóságát. – Felöltönyöm mindig volt magyar is, az most is van, és hordom, – de sarkantyút nem veretek. Az ily gebe pegazus, mint az enyém, nem való sarkantyúhoz. – Hagyjuk azt Kakas Mártonnak.”⁶⁷

E képnek léteznek egy átdolgozott változata Strelisky Lipóttól, mely ovális keretben a Magyar Tudományos Akadémia Arany-szobájában látható. A későbbiekben többnyire ez utóbbinak másolataival találkozni,⁶⁸ erről készült például Kovács Mihály festménye az Akadémia épületében, Radóné Hirsch Nelli az 1902-es Arany-kiadás elé, a Magyar Remekírók sorozat számára tusrajzot készített róla, Szánthó Mária szintén ezt használta festményéhez 1932-ben.

1913-ban került elő egy újabb fénykép Aranyról, műveinek 1872-ik kiadásába ragasztva. A kötetet Debrecenben találta meg Oláh Gábor. A fotó nagyon hasonlít ahhoz, amit Simonyi Antal az 1867-es kiadáshoz készített, de kicsit más a felvétel szöge, Arany nem oldalra néz, hanem inkább előre. Nagy valószínűséggel Simonyi műhelyében készült, az előző képpel egy időben. Lehetséges, hogy több felvétel keletkezett, melyeket Simonyi vagy forgalomba bocsátott, és így került az 1872-es példányba, vagy pedig Arany maga ajándékozta oda valakinek a képet.⁶⁹ Amikor Oláh Gábor 1913-ban ismertette a felbukkant fotót, kísérőszövege tartalmazta az összes toposzt, ami Arany jellemével, származásával, fizikumával és írói alkatával kapcsolatos. Megtalálható itt a paraszti származásra való utalás, a „hallgató Arany” jelző, az „éles megfigyelő” összehúzott szeme, a fizikai adottságok: a „rövidlátó” tekintet, az előrehaladott életkor és az írásban meggörnyedt testtartás, alkatának alapvonása: a szomorúság, valamint költészetének nemzeti jellege. Végül azt szeretné Oláh, ha a jövőendő életrajzíró, vagy akár maga Riedl Frigyes, Arany legmélyebb analizálója ezt a képet fogadná el mint „tipikus” Arany-portrét.⁷⁰

Az utolsó négy fénykép Aranyról Ellinger Ede műhelyéből származik, 1880-ból, szintén egy akadémiai album számára. Ezek egyike a híres botos-kalapos

67 Arany Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1860. márc. 30., AJÖM XVII, 384.

68 Ma az MTA tulajdonában, azonosítási szám 155. Strelisky Lipót (megh. 1905) pesti fényképész volt a Dorottya utcában. Ld. Szabó-Majoros 1992, 153–154.

69 Oláh Gábor: *Arany János feje*, Vasárnapi Ujság 60(1913)/22, 436.

70 „Ha jól szemügyre vesszük ezt a tipikusan alföldi koponyát, azt látjuk, hogy egy szántóvető értelmes paraszt fejétől alig különbözik. Ez a kiugró szemöldök, ez a kiálló pofacsont, ez a tömzsi orr, ez a nagy, erős fül, az a hatalmas állkapocs: mind a szalontai, vagy bihari parasztok tipikus jelölője. Még az aránylag kicsiny és mélyenfekvő szemek is arra az ősi forrásra utalnak, a honnan vérbelileg is vette Arany emberi, költői jellemének minden kítűnő sajátosságát: a magyar parasztságra. Csak a homlokán dereng valami úri fény; ezt a nemesiséget emeli a koszorúzó barna haj, a mely a Petőfi rajzán még talpon áll, egész híven a fiatalság hevesebb idejéhez; itt pedig átfeksző lágyan a széles koponyát, lehajlik, mint az érett vetés.” – Oláh Gábor, i. m.

kép, melyre Arany a közismert négysorosát alkotta, arra célozva, hogy a négy kép közül ezt a távozó helyzetet tükröző beállítást választja az album számára.⁷¹

A képet Kosztolányi Dezső 1917-ben így jellemezte:

„Itt egy megható alakot bámulok, melyet alig-alig ismernek. A beesett, csontos arcot rövidre nyírt ősz szakáll keretezi, a hosszú haj csapzottan simul előre, a halántékra, a bajusz magyar, az orr egyszerű, de finom, az egyik kéz botot, a másik kalapot tart. Még a szemüvegzsínórt is észrevenni, mely a lehajtott galléron, az ingmellen lelóg, a mellényig. Egy óriás életből egy csöpp bensőség.”⁷²

Arany László leírása szerint atyja haja, szakálla itt már egészen fehér. Teljes, de nem hosszú szakállt visel, öltözete fekete kabát és sávos barna nadrág.⁷³ A botos-kalapos fotón kívül készült egy kép álló helyzetben, teljes alakban, bal keze könyvállványon nyugszik, jobb keze egy szék előtt van leeresztve.⁷⁴ A harmadik példány szintén álló helyzetű térkép, melyből, Arany László tanúsága szerint, egy quarto nagyságú változat is létezik.⁷⁵ Végül van egy ülő helyzetű egész alakos, félprofilos kép.⁷⁶ Ellinger Ede fényképét Arany nem akarta a nyilvánosság elé engedni. Azonban a magyar írók segélyegyletének ajánlották fel a sokszorosítási díjat, jótékony célra, így Arany végül beleegyezett a terjesztésbe.⁷⁷

Egy 1917-es montázs és jelentése

A portrék áttekintéséből körvonalazódnak az Arany-ábrázolások legfontosabb típusai és irányai: a költői identitást mindentől, a nemzeti jelleg ideológiai vonatkozásaitól is függetlenül felmutató Arany (1855); a költői identitásának nemzeti jellegét, de társadalmi és intézményi függetlenségét kiemelő, Petőfi-galléros Arany (1856); a költőt és költészetet közösségi, országos szinten reprezentáló, Barabás-féle beállítás (1856, 1884); a nemzeti és epikus költőt felmutató Izsó-féle ábrázolás; az 1863-as kép családfője; az 1865-ös és 67-es fotók akadémiai titkára és a nemzeti felbuzdulásnak ellentmondó „jeltelensége”, végül a kötöttségeiből

71 Beke József: *Bonyodalma az Arany-versszövegek és -magyarázatok körül*, Forrás 2014/10., 75–89., itt: 84. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a Matúra Klasszikusok sorozatban, illetve az Osiris kiadásában megjelent magyarázatok félreértelmezik Arany négysorosát. Nem veszik figyelembe, hogy a „*Mint maradó vendég ül s áll a többi nyugodtan*” sorban a „*többi*” kifejezés a három másik fotóra, illetve az azokon megjelenített Arany-alakokra vonatkozik. A négysoros alapkérdése tehát, hogy Arany melyik képmásával azonosul: „*Menni csak egy készül: útja van: ez leszek én!*”

72 Arany János, Pesti Napló, 1917. febr. 18.

73 Arany 1888, 531.

74 Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár/Fotógyűjtemény, F. 3102. Megtekinthető: <http://resolver.pim.hu/bib/PIM760665>

75 Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár/Fotógyűjtemény, F. 4612. Megtekinthető: <http://resolver.pim.hu/bib/PIM764813>

76 Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár/Fotógyűjtemény, F. 4615. Megtekinthető: <http://resolver.pim.hu/bib/PIM764819>

77 Wagner 1967, 792.

szabadult, újra önmagára találó, idős Arany, letéve a mentét, újra kabátot öltve, mint 1855-ben, s ismét lehajtott gallérral, de csokornyakkendővel, tiszteletben tartva a fotózás célját.

1917-ben, Arany születésének századik évfordulóján a *Vasárnapi Ujság* már bőven választhatott volna a létező ábrázolások közül, s bármelyik típusú, irányú Arany-értelmezést kiemelhetne volna. Ehelyett egy montázs mellett döntött: leretusálta a családi képről Arany alakját, és a Horovitz-festményt (pontosabban metszetet) is megidézve, szerkesztett belőle egy másik, írói képet, kiegészítve a csonkán maradt alakot.

A levegőben maradt bal kéz alá a rajzoló háromlábú, hatszögletű faragott asztalkát helyezett, rajta csipketerítővel, tintatartóval, tollal.⁷⁸ Furcsa párosítása jött így létre egy köznapi öltözékű, családapai minőségű magánembernek, egy félig-meddig polgári környezetnek és a költői identitásnak, melyet az íróeszközökön túl a *Szépirodalmi Figyelő* asztalra helyezett kötetei is jeleznek. A lapszám 142–143. oldalán Schöpflin Aladár írása olvasható (*Arany János születésének századik évfordulójára*), és cikkét a képre való reflexióval kezdi, egyetlen szóval sem célozva annak manipulált jellegére: „E lap első oldalán Arany Jánosnak egy érdekes arcképét találja az olvasó, talán a legjellemzőbbet összes képmásai közül.” Arra is utal, hogy az eredeti fotó (nem árulja el, hogy családi!) kevéssé ismert, a nagyszalontai emlékmúzeumban található, és Gyöngyösy László szívessége útján kapták meg, de leírást nem ad a képről és nem is közli a lap, noha a cikk szövege közé és a következő két oldalon több illusztrációt is beiktat. Schöpflin Aladár, a *Nyugati* nagy kritikusa azután a *Vasárnapi Ujság* címlapképeinek elemzését adja, s benne valami eredendően atavisztikus, provinciális, az egész magyarságra jellemző vonást fedez fel, melyet sem Arany, sem a népe nem tudott soha levetkőzni:

⁷⁸ Vasárnapi Ujság, szerk. Hoitsy Pál, 64(1917)/9, márc. 4., címlap.

„Arany e képen csakugyan az, a mi egész életében volt: a tipikus nagyszalontai tekintélyre jutott polgár. Az öltözete, a magatartása, ülésének egész módja, a hogy a lábait maga elé rakja, a hogy a botját és kalapját tartja, az arczkifejezése, a fejtartása, a bajuszviselete, az egész alak, úgy a hogy van, annyira magán viseli a gazdálkodó lakosságú alföldi város jellemét, hogy ha nem ismernők oly kedves arczvonásait, ráismernénk: ez nem lehet más, mint valamelyik magyar alföldi város módos, tisztességtudó és magára tartó polgára [...] S mennyire jellemző ez az egész magyarságra, mennyire benne van ebben az ezer esztendei falusi gazdálkodó életnek vérré vált megszokása, a mely nem is tud elképzelni más életformában való boldogságot s atavisztikusan egyedül lehetséges és kielégítő életmódnak érzi a földből élő ember életmódját.”

A képet az elhárítás és elutasítás eszközéül használó Schöpflin Aladár nem titkolja, hogy a kései, öregkori Arany közelebb áll hozzá, mert az már „*benne élt a városban*”, az akkor keletkezett versei már „*a fővárosban, a kultur-életben élő ember lelki hullámozás[ai]*”.

Nem Schöpflin Aladár az első, és nem is egyedüli, aki Arany külsejét, modorát összeköti emberi és költői jellemzésével. Ismeretes Eötvös József szinte mentegető, lemondó jellemzése 1866-ból, amikor Rónay Jácintnak írja le a titoknokot:

„Ön szorosabb hivatalos összeköttetésben leend az akadémiai titkárral [...] ő nem udvarias, nem barátságos egyéniség, de ezt ne vegye szigorúan; Arany János jobb, mint aminőnek mutatkozik, s talpig becsületes ember. Nem társaságba való férfiú, ezt ő jól tudja, azért kerüli a tudományt; de odatűztük lobogóul a kalpagra, most már ott kell ragyognia.”⁷⁹

Ugyancsak sokatmondó egyik munkatársának feljegyzése 1884-ből, arról az eseményről, amikor az 1860-as évek elején (amikor a családi kép is készült) először látogatta meg Aranyt:

„Hallottam azelőtt is Arany igénytelen külső megjelenéséről, talán tulságosan is szerény modoráról, de oly igénytelennek, minőnek előttem valóban mutatkozott, soha nem képzeltem volna.”⁸⁰

„*Tekintélyre jutott polgár*”, atavisztikus ragaszkodás a földhöz – mondja Schöpflin Aladár; „*nem udvarias, nem barátságos*” – mondja rá Eötvös József; „*igénytelen*” – mondja rá munkatársa. Vajon mit láthattak ők annyira másként, mint a régi, ifjúkori barát, Rozvány György, aki az 1890-es években azt veti a pestiek szemére, hogy nem ismerték igazán Aranyt:

79 Rónay Jácint, *Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai, I–VIII.*, Pozsony, Nyomatott kéziratul tíz példányban, Stampfel, Eder és társai, é. n. [1885–1888] IV, 186. és idézi Keresztury Dezső: „*Csak hangköre más*”, Arany János 1857–1882, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 424.

80 Budapesti Hirlap, 4(1884)/232, aug. 22., péntek, 1–2. old.

„Nem az a morózusnak látszó ember volt Arany – írja Riedl Frigyesnek –, kit Pesten ilyenül ismertek; hanem az a világot és az egész emberiséget szeretettel keblére ölelő vidámkedélyű ember, kit mi Szalontán ismertünk.”⁸¹

Pedig Szalontán sem egyformán ismerték Aranyékat – voltak, akik nem barátoknak vagy falusi gazdálkodóknak, hanem uraknak látták őket. Debreczeni Juliánna, aki kislány korában bejáratos volt Fő-téri házukba, mert ő készítette nekik a ruhára, ágyneműre, ingre való csipkét, s Petőfit is látta, azt írja a másodjegyű Aranyról: „*Olyan magának élő embernek látszott mindig, dehát én nem érintkeztem vele sohasem, mert hát ő úr volt.*”⁸²

S mennyire más arca mutatkozik megint a Petőfivel való levelezésében, talán az egyetlen dokumentumegyüttesben, amelyben Arany portréja minden tartózkodástól mentes, oldott, alkotói kedvében rajzolódik ki.

Mi történt tehát Pesten? Az a szalontai viselet és modor, amely még Nagykőrösön is természetesnek tűnt, vagy legalábbis nem hatott tájidegennek, miért lett a fővárosi közegben zavaró, és mi okozhatta a főváros és Arany kölcsönös idegenkedését?

Tudjuk, hogy Arany már a szabadságharc idején tervezi Pestre költözését, elsősorban Petőfi ösztönzésére, néplap szerkesztésének a tervével. „*Menjek csak Pestre, majd meglásd minő alföldi családot formálunk ott, összesítvén gazdaságainkat, mint Lócsláb Jakab és Röhögi János a Vörösmarti »Kecskebőr«-ében*” – írja tréfásan Petőfinek, a nagyon is komoly anyagi tervezgetés kíséretében.⁸³ Ekkor még Pesten lakik Vörösmarty, Garay, Egressy Gábor és mások, s Aranyban ez a kép marad meg Pestről: egy nyílt és befogadó alkotói kör, az irodalom legjobbainak napi társasága.

Másként látja 1854-ben, amikor Nagykőrösről látogat fel néha Pestre. Tompa Mihálynak is, Szilágyi Istvánnak is panaszkodik, hogy az egész irodalmi élet „nem ér egy hajtó fát”. Pest kiürült, az események kulisszák mögött zajlanak, ahová alig látni be, a költői pályát a Tóth Kálmánok lepték el, cimboráskodnak, jobbra, balra pletykálnak és lumpolnak.⁸⁴ S Ercsey Sándornak hasonlóképpen számol be: „*Az a Pest sem a régi Pest többé... Egy-két író lézeng ott, az képviseli a nemzetiséget. Egy-két lap teng, élődik az irodalom szalmáján ennyi az egész.*”⁸⁵

Ennek ellenére Pestre vágyik, különösen az 1855-ös látogatását követően, amikor a *Budapesti Szemle* formálódó körében tölt el egy hetet. Ekkortájt találjuk nála azt a levélzárast, melyet sógorának, Ercsey Sándornak tréfásan ír:

81 Rozvány György Riedl Frigyesnek, 1893. máj. 26. és k. n. Ld. Geleji Dezső: *Egy nagyszalontai kortárs két levele Arany Jánosról*, Irodalomtörténet 45(1957)/3, 267–273. Id. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, Budapest, 1960 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 19 – a továbbiakban Sáfrán 1960), 21.

82 Debreczeni István: *Arany János hétköznapjai*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1968, 104.

83 Petőfi Sándornak, 1848. ápr. 22., AJÖM XV, 200–203.

84 Szilágyi Istvánnak, 1854. márc. 9., AJÖM XVI, 396.; Tompának, 1854. ápr. 22., AJÖM XVI, 421.

85 Ercsey Sándornak, 1854. jan. 21., AJÖM XVI, 380.

„Szerető bátyád, rectim sógorod: Arany János. A nagykőrösi helv. hitv. nyilvános nagy gimnáziumban a magyar irodalom, az aesthetika és latin nyelv rendes tanára, a Kisfaludy Társaság kinevezett, de székét el nem foglalt tagja stb., stb. s a Tudományos Társaság leendő? tagja.”⁸⁶

A Pestre vágyás, mint azt többek között Törös László kutatásai igazolják,⁸⁷ nem feltétlenül Nagykőrösről való elvágás. Nagykőrösön ugyanaz, sőt nagyobb tisztelet övezi őket, mint Szalontán, nemcsak a kollégák körében, hanem társadalmi szempontból is. Olyannyira, hogy Arany nem érti felesége elégedetlenkedését: „[...] tiszteletesen ruházkodik. Ismeretsége is van a városban, több előkelő házaknál becsületben is részesül, mégis örökké elégedetlen, elégedetlenebb mint én is” – írja Ercseynek, 1856-ban.⁸⁸

Az 1850-es évek közepére nem a város változott meg hirtelen, hanem Arany céljai és vágyai, az a felismerés, hogy a tanári pálya és vidéki életmód túlzottan háttérbe szorítja, elnyomja a költői identitást, melynek újraerősödését éppen az 1855-ös és 1856-os Barabás-képek ikonográfiája jelzi. Az a *Budapesti Szemlét* tervező társaság, melyet az 1850-es évek közepén Pesten talált, felkeltette benne a reményt, hogy ott új alkotó közeg és központ formálódik, s ennek szeretne részesevé válni. Reményeinek fényében lesz érthető lapszerkesztői vállalkozása, kritikus tevékenysége, majd első lapjának bukása után az a terv, hogy a *Koszorúban* a kortárs magyar szépirodalom legjobbjait fogja össze. Öt éven át szinte minden írásából, jegyzetéből, széljegyzetéből érződik a keresés, a tehetséges szerzőkre, alkotókra való várakozás és a bizakodás, hogy pedagógiai, szerkesztői, kritikus munkája meghozza a gyümölcsét.

Egyetlen alkalommal talál valódi pártfogásra, barátságra méltó társat, Madách Imrét. Levelezésüket olvasva mintha visszatérne Aranyhoz – ha nem is a Petőfivel kialakult bizalmasan baráti, vagy Tisza Domokosnak írt levelekben tapasztalt mentori hang, de az a megkönnyebbült és felszabadult tudat, hogy amit az írásról, irodalomról, műhelykérdésekről ír, az értő és megértő kezekbe kerül. S Arany, aki máskor oly nehezen és körülményesen indult útnak, 1862-es szliácsi útvonalán felkeresi Madách Imrét, hogy személyesen találkozzon vele: „...azért – írja Madáchnak nem sokkal korábban –, hogy [...] pár nap együtt legyünk, de csak együtt, (mert én semmi fétirozó mulatságba, semmi toasztozó körökbe, semmi bemutatásokra – kivéve a közvetlenül családodhoz tartozókat – nem megyek)”.⁸⁹

Madáchcsal együtt szeretne Tompához is ellátogatni, mint a régi időkben, a Petőfi–Tompá–Arany triász idején, s bár a hanvai látogatás nem sikerült, Aranyra jótékony hatással volt a sztegovai találkozás. Ezt követő levele legalábbis erről tanúskodik, mert a Petőfi-kapcsolatból jól ismert baráti, alkotótársi hang szólal meg benne. Levelezésük azonban nem vált intenzívvé, s akárcsak Petőfit és Tisza Domokost, 1864. október 5-én Arany Madáchot is elveszítette.

86 Ercseynek, 1855. jún. 30., AJÖM XVI, 578.

87 Törös László: *Arany János Nagykőrösön*, Nagykőrös, 1978.

88 Ercseynek, 1856. ápr. 26., AJÖM XVI, 692.

89 Madáchnak, 1862. júl. 31., AJÖM XVIII, 92–93.

Az 1860-as évek elején, amikor végül felköltöztek Pestre, a család is úgy látta, hogy Aranynek jót tett a változás. Aranyné Ercsey Sándornak írja, hogy „*Janimnak nagy kedve van az új pályáján*”, Arany László pedig atyja műveinek kiadásakor emlékezik úgy, hogy „*egész megkönnyebbültnék s szabadnak*” érezte szellemét.⁹⁰

Családi életmódjuk mindemellett igen visszafogott volt. Lakásuk a Három pipa utcában nem a legmegfelelőbb környék, Arany azt írja, olyan nép lakja a házat, „*mely ökölrel szokta ügyes bajos dolgát igazítani egymás közt*”.⁹¹ Csengery Antal, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, a Wohl nővérek eljártak hozzájuk, de e látogatások spontánok lehettek, nem pedig szervezett fogadások.⁹² Ők maguk családotól nemigen adták vissza a látogatásokat, mert Aranyné attól félt, hogy a reprezentatív társasági összejöveteleket nem tudják szűk és szerény lakásukban viszonzni. „*Szegényesen élünk*” – írja Arany Tompa Mihálynak. – „*Nem szükség tractákat adni, pazarolni, hogy az ember egy délutánt kellemesen eltöltsön.*”⁹³

Pesti életük elején Juliska is szembesül azzal, hogy a magasabb körök irodalmi és zenei estélyeihez nincs megfelelő háttér. Az Eötvös-palotában adott farsangi rendezvényekről, pontosabban arról számol be Rozvány Erzsébetnek szemérmes, de fájdalmas őszinteséggel, hogy miért nem vehet részt rajtuk: szerényebb külsejével, öltözetével nem akarja kompromittálni atyját és annak rangját:

„Hanem a jelen voltak anyit beszélnek a’ ropant fényűzésről a’ mi a nők részéről tapasztalható volt, hogy magamforma leányoknak egészen elmegy tőlük a’ kedve [...] Nem mint-ha én például *magam részéről* vágnám hasonló fényes és gazdag öltözék után [...] hanem már azon társadalmi állásnál fogva melyet Apám elfoglal, lehetetlen volna megjelenem, hogy azoknak a’ fényes öltözetű ösmerősöknek kompromitiojukol szolgáljak...”⁹⁴

A család is, maga Arany is azokat a tereket lakja be tehát Pesten, melyek nem kifejezetten a társadalmi reprezentáció helyszíneit jelentik. Csengeryékkel, Eötvös Józseffel együtt a ligetbe kirándulnak omnibusszal, melyet, mint Juliska fogalmaz, „*a szerény kézművestől kezdve a legfelső osztályokig mindenki egyaránt használ*”⁹⁵ Arany egyedül jár fel a *Pesti Napló* szerkesztőségébe Kemény Zsigmondhoz, s itt olvasgatja a hazai és európai lapokat, eljár a színházba, a Wohl-nővérek teadélutánjaira és Bezerédj Istvánné szerdai és szombati ebédjeire.⁹⁶ Ide költőként hívják, s nem társadalmi rangja vagy életmódja számít.

90 Arany 1888, XII.

91 Tompának, 1861. aug. 25., AJÖM XVII, 573. és Korompay H. János jegyzetei: AJÖM XVII, 992.

92 Pásztor Árpád 1932-ben Nagyszalontán kereste fel azokat, akik még látták Arany Jánost. Az Ercsey-kúrián Ercsey Ernónét és lányát találták. Az előbbi jól emlékezett még arra az időre, amikor 1875-ben Pesten járt Aranyéknál, és néhány hetet ott töltött: „*Mit mondhatnék róla? Komoly, kedves öreg úr volt, nem szeretett sokat beszélgetni. Minden délután kísértált hol a Margitszigetre, hol meg lóvasúttal a Ligetbe, este nyolcra visszajött, pontosan, mint az óra vacsorált. Egy kis hideg sült, tészta, kis túró, kis gyümölcs volt a mindennapi vacsorája. Majdnem mindig ugyanaz. A Csengeryék, a Wohl-nővérek, Gyulai Pál járogatott el hozzá.*” – Pásztor Árpád: *Nagyszalonta nevezetes város*, *Pesti Napló*, 1932. október 23., 37.

93 Uo. 574., 992.

94 Juliska Rozvány Erzsébetnek, [1863.] febr., Sáfrán 1960, 97–98.

95 Juliska Rozvány Erzsébetnek, 1861. júl. 20., Sáfrán 1960, 93–96.

96 Ld. AJÖM XVII, 491. és Korompay H. János jegyzetét: uo., 941.

Az 1865. január 26-i akadémiai titkári kinevezése azonban kétszeresen is változást eredményezett Arany életében. Egyfelől hatalmas mennyiségű munka hárult rá. Gergely Pál hosszú oldalakon sorolja, hányféle teendőt kellett ellátnia, s nem mindegyik volt szellemi feladat:

„Kötelessége volt az ülések összehívása, gondoskodás felolvasókról, posta-bontás és iktatás, válaszolás. Neki kellett összehangolni a különféle ülések idejét, a leveleket az írnokokkal letisztáztatnia [...] a kiadványok korrigálásának s nyomdászamláinak végső ellenőrzése, utalványozása, a könyvtár, gondnokság [...] Még a székekre illesztendő rézlapocskák elhelyezését is ő végezte.”⁹⁷

Másfelől az Akadémia tudós közösséget jelentett, de erősen reprezentatív jellegű volt, olyannyira, hogy Arany 1867-ben – Eötvös József, a belügyminiszter és mások határozott kérésére – éppen a nemzet és az Akadémia javát, leendő királyi támogatását tekintve nem utasíthatta vissza a Szent István-rend kiskeresztfokozatát, mellyel bárói rang is járt volna.⁹⁸ Nem kerülhette el a hazai költészet képviselőjét és kitüntetését annak a császárkirálynak a kezéből, aki elvette tőle költőtársát. Nincs adatunk arra nézve, hogyan reagált Arany az élclapokban megjelenő, báróságra utaló, csipkelődő, bár alapjában véve jóindulatú megjegyzésekre. A Tóth Kálmán által 1865-ben indított *Bolond Miska* például a következőképpen utalt az eseményre: „*Arany Jánosnak a Szt. István-rend lovagkeresztjét adták, melylyel együtt báróság is jár. No kedves János bácsi, már most megtanuljon ám az orrán körösztiül beszélni, mert ez okvetetlenül megkivántatik a bárósághoz.*”⁹⁹

S mindez 1867 júliusában történt, csak néhány hónappal azután, hogy március 20-án Arany Lónyay Menyhértől, az Akadémia akkori elnökétől *kérnie* kellett, hadd lakjon az akadémiai palotában. Nem azért, mert palotában akar lakni, hanem hogy munkáját hatékonyabban végezhesse, s maradjon némi ideje a hivatalos óráktól a költői munkára is.¹⁰⁰ Lónyay Menyhért nem siet bocsánatot kérni, anyagi okokra hivatkozik, és arra, hogy az Akadémiának anyagi hasznot hoz, ha idegennek, jóval nagyobb bérért, kiadja a lakást: „*Tégy egészen úgy a mint akarod, – az igaz hogy az akademia számára gazdálkodni kell, – de más részt Téged a szállás joggal megillet, – foglald tehát el*” – írja válaszul Arany levelére.¹⁰¹ A hír a sajtóban is szétfutott, hadd idézzük itt ismét a *Bolond Miska* című élclapot, mely több számon keresztül emlegette az Arannyal szemben méltatlan eljárást. Az akadémiai tagok albumáról szóló humoros cikk például így kommentálja a dolgot:

„Hát ez a tiszta arcú, éles fekete szemű s fehér hajú szerény alak kicsoda? ... úgy hátra huzza magát, hogy alig vettük észre ... ki is lenne más, mint Arany János; az első, a ki mindenütt utolsó szeretne lenni; arcán jelenleg egy kis aggodalom van, bizonyára attól fél,

97 Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 16–25.

98 Ld. erről bővebben: Korompay H. János: *Arany János keresztje: a kitüntetés*, Irodalomtörténeti Közlemények 116(2012)/5, 518–553.

99 *Koronázási elégiák*, *Bolond Miska* 8(1867)/24, jún. 16., 95–97.

100 AJÖM XIX, 82–85.

101 Uo. 86.

hogy már most nolle velle az Akadémia palotájába kell hurcolkodnia, pedig hát ő azt hiszi, hogy sokkal jobb neki a három pipa utcában.”¹⁰²

Ezek a körülmények – Juliska halálát nem sokkal követően – érthetővé teszik Arany visszavonulását, magába zárkózását. Az Akadémián jószerivel a „palota foglya” lett, naponta tíznél is több órát dolgozott; s bár a kollegialitásnak, a jó kedélynek kísérletei, nyomai ott rejtőznek a tréfás akadémiai papírszeleteken, melyeket Jókainak, Toldynak s másoknak az ülések alatt küldözgetett, elsősorban a reprezentáció, a képviselőlet, a hivatali szellem megteremtése, követése volt a feladata.

Hogy a munka mennyisége mellett az Akadémia szellemisége is teher volt a számára, hogy nem az ő világa volt (ez sem), több korabeli feljegyzésből látható. Rozvány Györgyék egy alkalommal meglátogatták az Akadémia palotájában, s Arany a következő szavakkal búcsúzott tőlük:

„...ha szalontaiakat látok lakomban, úgy érzem, mintha otthon lennék. Jól esik nekem, ha egyszerű keresetlen szavakkal beszélhetek velük, mint otthon szoktam volt. Bezzeg, nem úgy van itt. Itt fel kell pederíteni a beszédet, illatos kenőccsel, mint a bajuszt, mert különben sértésnek vennék, ha a beszédünket válogatott szavakkal ki nem cifráznánk.”¹⁰³

Még egy történet említhető, mely kétes hitele ellenére is szemléletes példája a világok közé való beékelődésnek. Darnay Kálmán, a műgyűjtő, ifjúkorában, Grazból hazatérve ismerkedett meg Arany Jánossal, bár csak jó ötven évvel később írta le élményét. Pesten jártában Abafi Lajost kereste fel, hogy Ráth Mór utódjától nem került-e Abafihoz annak levelezése. A kézirat-kereskedéssel is foglalkozó Abafi felengedte őt a padlásra, hogy válogasson a ládákban, ahol Darnay rábukkant Arany leveleire, s háromszáz forintért – akkor igen nagy pénzért – vásárolta meg a költő kiadóhoz írott és más egyéb levelezését. Hogy hogyan került ez az anyag, különösen a nem kiadóhoz írott levelezés Abafihoz, nem tudni. Abafi Aigner Lajosról annyi ismeretes, hogy a *Figyelő* és a *Koszorú* szerkesztése idején Aranyhoz dolgozott, ő gondozta az „Uj könyvek” rovatot. Darnay ezután Pulszky Ferenc látogatására ment a Nemzeti Múzeumba, s a Múzeumkertben felfigyelt egy öregúrra, aki egy alföldi, falusi házaspárnak magyarázta az ott felállított szobrokat. Darnayt később úgy tájékoztatták, Aranyhoz ez az egyik kedvelt szórakozása volt. Pulszkyknál ezüstterítéses ebéd várta őket, s Arany is megjelent az ebéden, ám az egész étkezés alatt egyetlen szót sem szólt, noha Darnaynak minden vágya az volt, hogy hallhassa hangját. Mintegy két óra múlva, búcsúzáskor szólalt meg Arany: „No, ma jól kibeszélgettük magunkat, majd holnap ismét eljövök és folytatjuk.”¹⁰⁴ A kézírataira sorsot, illetve pénzt vető kereskedő s az ezüstterítéses ebéd környezetében ennyi mondanivalója volt.

102 B. M.: *Az akadémiai tagok albuma*, Bolond Miska 6(1865)/26, 101–102., itt: 102.

103 Sáfrán, i. m., 155. Rozvány György emlékezései.

104 Darnay Kálmán: *Kaszinózó táblabírák*, Korfestő történeti tréfák egykorú képekkel, I. k., Budapest, Athenaeum [1928], 108–114.

Miután Aranynak 1877-ben sikerül lemondania az akadémiai főtítkárságról és Kapcsos könyvébe kezdi írogatni az *Őszikék* verseit, 1880 táján megrajzol egy térképet a margitszigeti sétáiról.¹⁰⁵ A Margitsziget, kivastagított körvonalával, Arany útvonalával és kedvelt helyszíneivel, a fenyvessel, a rózsással, a konyhakerttel, az ártézi kúttal és a padokkal olyan hatást kelt, mint egy magánbirodalom. Az itt keletkező verseinek esztétikai világában jól megférnek egymással a legkülönbébb szereplők: a kis lepkétől kezdve a tamburás öregúr és pincérig, a boszorkánytól a képmutogatóig, a *Toldi szerelme* országokat benépesítő szereplőgárdájáig, vagy a rác hajósoktól a gyermekkori emlékekig. Még József nádort is elfogadja, amikor az sétáin felkeresi. Öregkori képén városi kabátban, polgári szalonkörnyezetben látjuk őt viszont, apró jeleivel régi költői ikonográfiájának, de mintha már nem a dac, az ellenállás, hanem a belesimulás, rejtőzés, az észrevétlenség, a végleges kivonulás jellemezné abba a költői világba, ahová Nagykőrösről, az Akadémiáról, a tanári, hivatali, intézményes és társadalmi életből mindig is vágott.

Arany János arcképeit, fotóit sorra véve nem mindegy tehát, mit *nézünk* és mit *látunk*. Mert csábít a lehetőség, hogy *egyetlen* képből értelmezzük egész költészetét, ahogyan Schöpflin Aladár tette, amikor „atavizmusról” beszélt az otthonias, kényelmes öltözetű Arannyal kapcsolatban. De hasonló az újabb korszakokban is olvashatunk, Szegedy-Maszák Mihálytól:

„[...] életművére bizonyos fokú provincializmus jellemző: mindig is csak a magyar olvasók láthatják meg benne a nagy költőt. Ez a provincializmus olykor még irodalomszemléletében is megmutatkozott: a német, angol s francia irodalomról azt hitte, hogy »leszámítva egy-két világhírű celebritást« semmivel sem különb a magyarnál.”¹⁰⁶

S ha párosítjuk ehhez Kosztolányi szavait, aki szerint „*Arany sohase tudott gyökeret fogni a fővárosban*”, mert „*a lelke mindig vidéki maradt*”, az Arany-portrék elemei ezzel ellentétben mást sugallnak: hogy Arany számára nem oszlott fel a világ hazára és nem hazára, városra és provinciára, haladásra vagy maradiságra. Egyetlen világa volt, melyet nem lelt fel egyetlen világban sem: a költészet.

105 A térképet ma a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum őrzi.

106 Szegedy-Maszák Mihály: *Az átlényegített dal = Az el nem ért bizonyosság*, Elemzések Arany lírájának első szakaszából, szerk. Németh G. Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 291–358., itt: 304.